

QARAQALPAQ EPOSLARINDAĞI MOTIVLER HÁM TÁLIM-TÁBIYALIQ KÓZ-QARASLAR

Uzaqbaeva Gulzira Joldasbaevna

I.Yusupov atındağı dóretiwshilik mektebi
Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı páni muǵállımı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10962852>

Annotatsiya. Bul maqalada Qaraqalpaq eposlarındağı óner, bilim izlew ózgeshelikleri, tálim-tárbıyalıq áhmiyeti haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: epos, tálim-tábiyalıq, óner, bilim, motivler, folklor, shıǵarmaları.

MOTIVES AND EDUCATIONAL-NATURAL WORLDVIEWS IN KARAKALPAK EPICS

Abstract. In this article, it is written about the craft, knowledge search, educational significance in Karakalpak epics.

Key words: epos, educational-natural, craft, knowledge, motives, folklore, works.

МОТИВЫ И УЧЕБНО-ПРИРОДНЫЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ В КАРАКАЛПАКСКОМ ЭПОСЕ.

Аннотация. В данной статье говорится о ремесле, поиске знаний, воспитательном значении в каракалпакском эпосе.

Ключевые слова: эпос, учебно-природный, ремесло, знания, мотивы, фольклор, произведения.

Xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgileriniń qaysı túri yaki janrı bolıwına qaramastan, bólek hám pútin, pútin hám bólek múnásibetler tiykarına qurıladı. Sonıń ushında qaysı bir folklor úlgisiniń ulıwma syujetin “pútin” dep alsaq, onıń qurımındağı motiv “pútin”di qurıwǵa xızmet etiwshi bólek sıpatında kórinedi. Yamasa basqasha aytqanda, B.N.Putilov bilayınsha bilayınsha túsindiredi: “Folklor álemi motivler arqalı sáwlelenetuǵın sheksizlikke iye, lekin, aqır-abıtinde sistemalastırw hám esapqa alıw ushın qolay bolǵan motivler toplamınan ibarat” (B.N.Putilov “Motiv kak syujetoobrazuyushiy element”).

Ilimiy-teoriyalıq miynetlerde, ádebiyattanıw sózliklerinde motiv atasına berilgen túsinipler hár qıylı. Olardıń ayırımları bir-birin toltırwǵa xızmet etse, ayırımları qarama-qarsı mazmundı beredi.

Motiv (francuzsha “motiv», latinsha «moveo» - háreketleniwshi) kóp mánili túsiniplik.

Rus ádebiyattıwshılarınan bir V.B.SHklovskiy motivti tema menen baylanıstırıp “Motivti shıǵarmanıń teması menen baylanıstırw kerek”, - deydi. B.V.Tomashevskiy motivti bilayınsha túsindiredi: “Motiv túsiniǵı – bul jıyınalǵan túsiniplik, ol shıǵarmadağı balıq materiallardı birlestirip turadı. Shıǵarmadağı hár bir bolimniń óz teması bar, ar) usı temalardı bóleklep úyrenip bara berip, bólinbeytuǵın bólekke shekem jetip baramız”, - deydi.

Motivti folklor shıǵarmaları syujetiniń júdá zárúr elementi sıpatında qaraǵan dáslepki alımlar sıpatında A.N.Veselovskiy, J.J.Frezer, V.YA.Propp, K.Levi-Stroy, A.Dandes, A.N.Samaylovich, V.M.Jirmunskiy, E.M.Meletinskiy, V.P.Anikinlerdi atap ótiwge boladı.

A.N.Veselovskiy óziniń “Tariyxıy poetika” shıǵarmasında: “Motiv syujetti qurawshı tiykarǵı tema (ata hám bala arasındağı gúres bir qatar epik syujetlerdiń tiykarǵı motivi), syujetke

yoki onıń zárúr bólegine ómir beretuǵın qurallardıń bir túri (transformaciýalar, qaharmanlıqlar), nátiǵede syujettiń elementi sıpatında tekste anıq wazıpanı ámelge asırıwshı sxema kórinisinde háreket etiwshı tikarǵı ózek. Ol syujet quramında ruwxıy jaqtan basqa bóleklerge ajıralmaydı”, - dep teoriyalıq tiykarın jaratıp berdi.

Jáhan folklortanıwında óziniń “Sıyqırlı ertekler morfologiyası”, “Sıyqırlı erteklerdiń tariyxıy tamırları” sıyaqlı fundamental ilimiy-teoriyalıq shıǵarmaları menen úlken úles qosqan rus folklortanıwshısı V.YA.Propp motiv haqqında A.N.Veselovskiydiń “motiv syujet quramında ruwxıy jaqtan basqa bóleklerge ajıralmaydı” degen pikirini belgili dárejede biykarlap “motivti tek ǵana syujet sistemasında, syujetti bolsa syujetler salstırıwında izertlew múmkin” degen pikirini bildiredi. Pikirini dálillew ushın tómendegi misaldı keltirip ótedi “Shaxtıń qızın kashey urladı”. “Biz usı misaldı motiv sıpatında alatuǵın bolsaq, onı onı ruwxıy jaqtan bir qansha bóleklerge bólip taslawımız múmkin. “Shax”tıń ornına “sawdager”di, “qız”dıń ornına bir “sıyqırlı” buyımdı, “Kashey”diń ornına “jalmawız kempir”di hámde “urlaw”dıń ornına “hiyle menen qolǵa kirgiziw”di qoyıwımız múmkin”, - dep jazdı.

Jáne bir folklortanıwshı alım B.N.Putilov: “Motiv syujettiń ózegi” dep tastıyıqlaydı hám tómendegilerdi bildirip ótedi: “Motivti subekt - (háreket) halat kombinaciyası sıpatında qısqasha sáwlelendiriw múmkin. Ol belgili dárejede óz betinshelikke, erkinlikke iye, sebebi ol erkin, ózine tán mánilerdi óz ishine aladı hám ol hár kılı syujetler hám hátteki har qılı janrlarda motivler kórinisinde ámelge asırılıwı múmkin. Sonıń menen birge, motiv, tolıq izolyaciya (jekkelep qoyıw) etilmeydi, ol basqa motivlerge semantikalıq hám konstruktivlik jaǵınan sáykes keledi”, - deydi. Bul pikirleri menen ilimpaz ózinen aldınǵı ilimpazlardıń kózqarasların jáne de rawajlandıradı.

Ózbek ádebiyattanıwındaǵı hám folklortanıwındaǵı motivler haqqında pikirler de jáhan ádebiyattanıwındaǵı kózqaraslar menen sáykes keledi. M.Afzalov ózbek xalıq erteklerin klassifikaciýalap, ayırım motivler haqqında ulıwma pikirlerdi keltirip ótedi. Ǵ.Jalalov bolsa “Ózbek xalıq ertekleri poetikası” miynetinde erteklerdegi motiv hám obrazlar máselesine ayrıqsha bolim ajratıp, sapar, tús, kelbetti ózgertiw, úyden quwılıw sıyaqlı bir qansha motivlerdi bólek-bólek túsindiredi. Sol etip, folklorda sonıń ishinde qaharmanlıq dastanlarda motiv tiykarǵı xzmetti atqaradı. Ol syujetti payda etip otıradı. Dástanlarda perzentsizlik motivini, batırdıń ǵayrı-tábiyiy tuwılıw motivini, tús motivini, isim qoyıw motivini, sapar motivini, at hám qural-jaraq tańlaw motivini, úyleniw motivini, urıstı súwretlew motivini, qaharmanga minezleme beriw motivini t.b. kóplep keltire beriwimiz múmkin. Bular qaharmanlıq dástanlardaǵı dástúriy motivler esaplanadı.

Qaraqalpaq xalıq etnopedagogikası da ózinde mehir-muhabbat tárbiya máselelerini sáwlelendiretuǵın oǵada bay folklorlıq shıǵarmalardı iyeligi menen kózge túsedi. Bul etnopedagogikadan orın alǵan xalıq dástanlarınıń qaysı birin alıp qarasańız da, adamlar turmısında ushırasatuǵın ádillik hám ádilsizlik, insanıyılıq hám nainsanıyılıq, amanat hám amanatqa qıyanet, mártlik hám námártlik, hadallıq hám haramlıq, ádeplilik hám ádepsizlik sıyaqlı kóplegen qásiyetler, sıpatlar bir-birleri menen salıstırılıp kórsetiledi. Etnopedagogikamızda jaslarǵa adamgershilikli qatnas jasawdı ádeplilik dep esaplap, oǵan adamgershiliksiz qatnas jasawdı biyádeplik dep esaplaydı. Bul kórinisler xalıq dástanlarınıń barlıǵında da aldınǵı jobaǵa shıǵarılıp, xalqımızdıń etnopedagogikası arqalı bala tárbiyası islerinde qollanıw ushın xalıqqa jetkerip kelingeni.

Xalıq - dástanlardı dóretiwshi ekenligi hámmege málim. Mine, usı xalıq barqulla tálim-tárbiyaǵa bolǵan adamlardıń eń jaqsı qatnas sıpatların ózinen sońǵı áwladlardıń minez-qulqın da qalıplestiriw ushın násiyatlap kelgen. Ásirese, xalıq dástanlarında «Jaqsıdan baǵ qaladı» degen ráwiyatqa úzliksiz túrde ámel qılınıp, jaslardıń kishkeneliginen baslap miynet etiwge imkaniyatlar jaratılǵan. Usınday tárbiya máselelerin ortaq qoyǵan xalıq dástanlarınıń biri «Sháryar» dástanında bul másele óziniń anıq hám maqsetli sóz etiliwi menen ózgeshelenip turadı. Ilimiy-teoriyalıq miynetlerde, ádebiyattanıw sózliklerinde motiv atasına berilgen túsinikler hár qıylı. Olardıń ayırımları bir-birin toltırıwǵa xızmet etse, ayırımları qarama-qarsı mazmundı beredi.

Motiv (francuzsha “motiv», latinsha «moveo» - háreketleniwshi) kóp mánili túsinik.

«Sháryar», «Jahansha» dástanları tiykarında oqıwshılar kámil-insan, kámillik, mehir-múriwbet, ádalat, tuwrılıq, hújdan, ar-namıs, erkin pikirlew, dúnyaǵa kóz-qarası sıyaqlı qabileter menen insanıy qásiyet hám pazıyletlerge iye bolıwın támiyinleydi. Bul, álbette, «Sháryar» dástanın oqıtıwda oqıw-tárbiya processin optimizaciyalaw zárúrligin payda etedi.

REFERENCES

1. Алламбергенов Е.К. «Шәрьяр» дәстанында ақыл тәрбиясы мәселелери. // «Илим хәм жәмийет», №3-2019, 81-83 б.
2. Алламбергенов Е.К. «Шәрьяр» дәстанында руўхый-әдеп-икрамлылық тәрбиясы мәселелери. // «Илим хәм жәмийет», №4-2019, 11-11 бетлер.
3. Алламбергенов Е.К. Қарақапақ халық дәстаны «Шәрьяр» - эстеткалық тәрбия куралы сыпатында. // Илим хәм жәмийет, –4-2019, – 9-10 бетлер.
4. Асаматдинова Ж.П. Технологии развития ценностей ориентации учащихся в нравственно-эстетическом воспитании. АД доктора филос. (PhD) по пед.н. – Нукус: 2019. – 50 с.
5. Ахметова А.К. Педагогические взгляды Юсуфа Хас Хаджиба Баласагунского (по поэме «Кутадгу билиг»). АД на соис. уч. ст. к.п.н. – Ташкент: 1990. – 17 с.
6. Алымбетов Қ. Қарақалпақ folklorı. – Нókis: Қарақалпақстан, 1977.
7. Mambetov J.Q. «Jahansha» dástanınıń ózine tán ózgeshelikleri // Ilim ha'm ja'miyet. – Nukus, 2019. – №2.
8. Мақсетов К. М. Каракалпакский эпос. – Т., 1976; Мақсетов Қ.М. Қарақалпақ жыраў-бақсылары. - Нөкис, 1983.
9. Қарақалпақ folklorı. XX том. – Нókis: Қарақалпақстан, 1990.